

СОЦІАЛЬНИЙ ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»

Традиційно роль громадської думки зростає у складні, переломні моменти людської історії. Посилення впливу громадської думки на соціальні відносини пов'язане з об'єктивними процесами: загальним прискоренням суспільного розвитку, глобальним характером проблем, що стоять перед людством, підвищенням рівня культури, освіченості населення, активізацією інформаційних потоків тощо.

У сучасній науці поняття «громадська думка» зазнає трансформації одночасно зі зміною самого явища в реальному світі. Необхідно зазначити, що це не єдині метаморфози, що відбулися з ним за час його існування. Наукою і практикою неодноразово було доведено, що для того, щоб точно оцінити спрямованість сучасних тенденцій розвитку будь-якого суспільного явища, всебічно охарактеризувати ці тенденції, спочатку необхідно провести історико-теоретичний екскурс. Явище, що вивчається нами, не буде винятком, отже, дослідження соціального генезису поняття «громадська думка» буде актуальним і своєчасним.

Вивчення і аналіз громадської думки в нашій країні органічно пов'язані з глибиною і масштабами процесів оновлення суспільства. Невідомною рисою демократії і найважливішим показником її розвитку є гарантована участь громадської думки у здійсненні влади і, передусім, у процесі прийняття державних рішень. Разом з тим взаємозв'язок демократичних перетворень і ролі громадської думки в системі соціального управління не має одностороннього лінійного характеру. Частково це зумовлюється природою самої громадської думки, особливостями її зародження, становлення і інституціоналізації в традиційних суспільствах. Аналіз цих чинників склав **мету** представленої роботи.

Розглядаючи початковий період історії досліджень громадської думки, важко назвати дату, яка послужила б вихідною точкою, зокрема, тому, що найперші спроби в цій сфері представляли інші методологічні підходи в порівнянні з тими, яких дотримуються сучасні дослідники.

Описи елементів даного явища зустрічаються вже у Платона і Плутарха, Арістотеля і Вергілія. Вони містяться в самхиті Рігведе і конфуціанстві, релігійних вченнях і міфологічних переказах [1, с.25 – 26].

Історичний екскурс показує, що об'єктом громадської думки упродовж всієї історії людства виступають однотипні, багато в чому подібні за змістом і структурою факти, події, явища. Реакція на їх виявлення і у первісної людини, і у сучасної, як правило, виражається у висловлюванні особистої думки. Сама громадська думка ґрунтується на несвідомому прагненні людей, які мешкають в певному угрупованні, діяти загальної думки, згоди, яка необхідна, щоб діяти і приймати рішення відповідно до обставин.

Історія людства постає як поетапна зміна способів життя. На зорі людства в общинах, об'єднаних у тотемні роди, сфера функціонування громадської думки була обмежена в просторі, але «безмежна» у часі. Гро-

мадська думка була всесильною. Її головною функцією була регулятивна. Свідомість, вплетена в акт практичної дії, не розділяла предмет і об'єкт громадської думки. Незначна трансформація громадської думки часто перетворювала її у звичаї, традиції, норми поведінки багатьох поколінь. Поступово спектр функцій громадської думки розширювався. До регулятивної функції додалися контрольна, оціночна, виховна, пізнавальна, директивна, захисна та ін. [2, с.210].

Істотні зміни у функціонуванні громадської думки внесла поява товарно-грошових відносин. Ставши мірилом всякої вартості, вони перетворили всі встановлені суспільні відносини у відносини купівлі й продажу. Звичаї, що існували із незапам'ятних часів, зникли за декілька поколінь. Кардинально змінилася і роль думки в житті суспільства. На зміну патріархальній, самодостатній думці з'явилася імовірнісна, багатоваріантна.

Початком вивчення громадської думки стало просте спостереження, а потім роздуми над різними варіаціями проявів суспільного духу. Про це свідчать індійські Веди, конфуціанство, оповідання Гомера [3, с.12]. До цього часу Алкмеон (VI ст. до н. е.) вже висловив припущення про локалізацію думок в мозку, а Гіппократ (V ст. до н. е.) поклав початок вченню про темпераменти [3, с.12]. В епоху еллінізму грецька наука, на відміну від наук ранніх цивілізацій, стала більш раціональною і абстрактною. Вона породила форми аргументації у вивченні громадської думки, засновані на загальних принципах, а не прикладах, узятих із буденного життя.

Античний період характеризується досить високим рівнем виробництва, подальшим накопиченням і концентрацією знарядь праці, а також робочої сили. Досягнення культури і мистецтва тих часів асоціюються з іменами Гомера, Гесіода, Горация, Геродота, Фукідіда, Фідія та ін. [3, с.15] Значне зростання наукових знань відбулося завдяки Евкліду, Архімеду, Піфагору, Гіппарху, цілій плеяді великих філософів [3, с.16]. Усе це, безсумнівно, позначилося на формуванні методів пізнання громадської думки, які отримали свій розвиток завдяки входженню в більш загальні проблеми освоєння соціальної дійсності.

До цього часу на землі вже мешкало близько 200 млн. людей. Велику частину людства складало сільське населення, більш схильне до збереження старих думок і забобонів. Поряд з цим значна частина людей жила в місті. Місто із завидною впертістю прагнуло модернізувати колишні думки, або навіть зруйнувати їх. Громадська думка відіграла значну роль у житті суспільства. За свідченням істориків, були вимушені поступатися їй багато державних діячів (Перикл, Помпей, Цезар, Сулла та ін.) [1, с.25].

Вихідним принципом пізнання думки в давні часи стало слово «архе», що з грецької arche – означає початок). Мислителі того часу в пошуку першооснови всього бачили головний шлях розуміння навколишнього світу. Одним вона бачилася чимось чуттєво даним, іншим – ідеальним (атоми Демокріта, числа Піфагора) [4, с.33].

Істотним кроком на шляху до розуміння громадської думки стало узагальнення окремих думок шляхом їх порівнянь і класифікацій. Основоволожними принципами в цьому стали ідеї Геракліта Ефесьського і Зенона

Елейського про загальний рух, поділ єдиного на частини, суперечності процесу пізнання [4, с.10]. У цей період мислителі вже використовували дедуктивні та аксіоматичні методи дослідження, апробовані у знаменитих «Началах» Евкліда.

Оскільки більшість мислителів тієї епохи були філософами, то й проблему пізнання громадської думки вони намагалися розв'язати філософськими способами. Для них найбільш важливим було з'ясування суті самої думки. Так, у елеатів думка ототожнювалася з вірою, у Ксенофана, Парменіда і Демокріта – з неістинним знанням, у Платона і Арістотеля – з особливим видом знання, у Протагора – з етичними цінностями [4, с.11]. При такому різночитанні суті єдиної думки, характеристика її суспільного побратима мала набагато скромніший вигляд. Для одних (Ксенофана, Геракліта) громадська думка була ніщо в порівнянні з думкою краших, для інших (Арістотеля) вона, навпаки, свідчила про повноту судження [3, с.44].

Подальшою стадією процесу пізнання стала спроба виміру громадської думки. Практичне виявлення думки населення здійснювалося досить оригінальними способами, деякі з них зберегли своє значення і понині. Наприклад, якісні виміри проводилися на основі шумових ефектів, кількісні – шляхом голосування з віваря, остракізму і тощо. Тацит, описуючи життя древніх германців, наводить такий приклад: «Не сподобається пропозиція – вона відкидається загальним гулом; сподобається – стукотять фремеями. Схвалити зброєю – вище схвалення» [3, с.37].

Результати подібних вимірів мали в собі можливість теоретичного групування і співвіднесення один з одним різних даних, що було вже функцією логічної науки. У процесі спостереження, групування, підрахунку і логічного тлумачення виникла наукова мова, що стала свого роду матеріальним апаратом дослідження. Завдяки цим досягненням почала поступово формуватися методологія громадської думки.

Аналіз підходів до дослідження громадської думки свідчить, що вивчення даного феномена на початковому етапі здійснювалося шляхом логічних взаємозв'язків між існуючими первинними фактами. Потім на основі узагальнення отриманих матеріалів, виходячи з невеликої кількості основоположних принципів і законів, будувався логічний висновок. На описовій і емпіричній стадії методологія громадської думки обмежувалася координацією накопиченого дослідного матеріалу. Прогрес в методології громадської думки був пов'язаний з переходом від простої координації до субординації різних елементів пізнання.

Подальший розвиток методології пізнання громадської думки стався в середні віки. В історії людства середньовіччя, з одного боку, характеризується пануванням феодальних відносин, ленною залежністю, роз'єднанні маєтків, значними корпоративними, становими перепонами, з іншого – саме в цей час жили і творили такі великі люди, як: Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Коперник, Дж. Бруно, Г. Галілей та багато інших. Саме у часи класичного феодалізму з'явився сам термін «громадська думка» (від англ. public opinion). Уперше його вжив англійський державний

діяч і письменник Д. Солсбері для позначення моральної підтримки парламенту населенням країни [4, с.3].

З XII ст. відбувається активний розвиток науки та освіти. Виникають університети, удосконалюється цифрова система обчислення, з'являється папір, книгодрукування, зростає рівень освіченості населення. Формування великих держав, поліпшення поштових сполучень сприяло більш активному функціонуванню громадської думки на значних територіях. У нових умовах громадська думка набула відмінного від попередніх епох характеру. Розширюються її функції, частину їх бере на себе держава.

Середньовіччя відрізняється і своїм особливим баченням шляхів пізнання навколишньої дійсності. Подібно до алхіміків, що шукали універсальний спосіб перетворення каменю в золото, більшість мислителів того часу намагалися знайти абсолютно істинний метод пізнання. У цю епоху Фома Аквінський, Бортоломео Англієць і Вінцент де Бове повторюють спробу Арістотеля звести всяке знання і досвід в єдину, величну картину світу [4, с.16].

Переворот в економічних і соціальних умовах життя суспільства, що почався в Західній Європі приблизно в середині минулого тисячоліття, викликав демографічну революцію. Подальше зростання населення ознаменувалося збільшенням кількості міст і поселень. До 1500 р., у порівнянні з початком тисячоліття, населення Землі виросло вдвічі, досягши 450 млн. Наслідком цього стало активне освоєння територій, а громадська думка набула нового характеру.

У Середньовіччя і Новий час удосконалюються методи пізнання соціальної дійсності, включаючи духовні процеси і громадську думку. Серед них значна роль належить індукції Ф. Бекона, символічній логіці Лейбніца, дуалістичному підходу Декарта та ін. У пізнанні громадської думки все більший наголос робиться на природничонаукові підходи і принципи.

Кожне явище, процес розглядається все більше диференційовано. У цей період на озброєнні вчених знаходилося багато нових методів теоретичного пізнання. Серед них гіпотетико-дедуктивний, генетичний, дослідження причинних зв'язків, метод супутних змін та ін. Усі ці методи так чи інакше використовувалися вченими, що бажали пізнати суть громадської думки.

Рубіж XVIII ст. позначений досить активними емпіричними дослідженнями громадської думки. Так, у 1768 р. Російський Сенат, стривожений різким зростанням цін по всій країні, розіслав у всі повіти секретного опитувального листа з чотирнадцяти питань про причину дорожнечі хліба [4, с.28]. Подібні анкетні опитування щодо різних аспектів суспільного життя використовувалися у багатьох країнах. Водночас опитування у різних країнах має свої відмітні особливості. Наприклад, у Німеччині, на відміну від Англії, вважали за краще користуватися не числами, а різними понятійними системами.

«Вісімнадцяте століття, – як зазначав Ф. Енгельс, – зібрало воедино результати минулої історії, які до того виступали лише розрізнено і у формі випадковості, і показало їх необхідність і внутрішній зв'язок»[Цит. за: 5,

с.208] – (тут і далі переклад наш. – Л.К.). З розрізнених уявлень про окремі явища природи і суспільства формуються наукові теорії. Разом з тим громадська думка упродовж всього Середньовіччя і Нового часу вивчається, як і раніше, крізь призму різних підходів, розрізнено і фрагментарно. Ототожнення її з вірою знаходимо у П. Абеляра, Т. Гоббса, Д. Юма [1]. Неістинним знанням думку вважають І. Кант, Г. Фіхте, Г. Гегель [3]. Як вид знання її розглядають Д. Анахт, Дж. Локк та інші. [4].

Поряд із вченими, що віддають пріоритет у пізнанні громадської думки раціональним способам, деякі дослідники заявили, що подібний аналіз має здійснюватися в межах психології. У роботах Г.Тарда, Г.Лебона, В.Бауера, Ф.Тенніса, У.Мак-Дуголла, Ч.Кулі, У.Ліпмана та інших громадська думка виступає як явище суспільної психології. Г.Лебон вважав, що на товп має тільки «навіяні думки і ніколи їх не отримує шляхом міркувань» [6, с.64]. Г.Тард громадську думку пов'язував із традиціями, вважав публіку її носієм [7].

Сучасні підходи до вивчення громадської думки багато в чому продовжують традиції, що склалися в попередні епохи. Більшість учених не мають одноставної точки зору у визначенні суті громадської думки. У ХХ ст. представники різних наук – філософії, соціології, соціальної психології, публіцистики – виявляють підвищений інтерес до проблем громадської думки. Це не означає, що останні дійшли у своїх роботах остаточного рішення. Швидше навпаки. Американський соціолог М. Оуглі, наприклад, заявляв, що в розумінні громадської думки на Заході панує повний хаос. Скрізь «на дюжину дослідників, зайнятих дискусією з питання про громадську думку, знайдеться дванадцять чоловік, що галасують про дванадцять різних питань» [8, с.32].

Загалом історія зародження, становлення та інституціоналізації громадської думки як соціального феномена показує, що вона була покликана до життя потребою людей регулювати стосунки, що складаються між ними. Аналіз досвіду дослідників громадської думки дозволяє виділити такі особливості й тенденції її розвитку:

1. Соціальний генезис поняття «громадська думка» пов'язаний зі зміною парадигм, кардинальною зміною уявлень про навколишній світ, створенням нових теорій, обґрунтуванням нових понять і їх систем, дослідницьких методів і процедур.

2. Об'єктом громадської думки упродовж всієї історії людства виступають однотипні, багато в чому подібні за змістом і структурою факти, події, явища.

3. Інституціоналізація громадської думки супроводжувалася розширенням спектра функцій, і, внаслідок цього, зміною її ролі в життєдіяльності суспільства.

4. Більшість концепцій громадської думки мають яскраво виражену практичну спрямованість.

Нині неухильно зростає значення інституту громадської думки як найефективнішого інструменту демократичної держави. Громадська думка, що формується під впливом різних соціальних явищ, процесів, інститу-

тів, – необхідна передумова і разом з тим результат глибоких суспільних змін, що відбуваються у країні.

Список літератури: 1. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. проф. В. И. Добренькова, сост. Е.И. Кравченко. М., 1994. 2. Возмитель А.А. Формирование и изучение общественного мнения. М., 1987. 3. Гавра Д.П. Общественное мнение как социологическая категория и социальный институт = Public opinion as social institution/ Рос. АН, Ин-т соц.-экон. пробл. СПб., 1995. 4. Гавра Д.П. Формирование общественного мнения: ценностный аспект СПб., 1995. 5. Ганчев Д.С. Изучение и формирование общественного мнения: [Пер. с болг.]. М., 1983. 6. Горшков М.К. Общественное мнение. М., 1988. 7. Горшков М.К. Общественное мнение. М., 1988. 8. Игитханян М. Х. Сила общественного мнения. М., 1962.

Надійшла до редколегії 02.03.04

М.В. Білоскнь

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ ЩОДО ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Вагоме ставлення до суспільної думки в забезпеченні громадського порядку в країні визначається саме тим, що на відміну від інших соціальних чинників, вона коригує усі сторони діяльності органів внутрішніх справ, прискорюючи розвиток системи в цілому.

Фактично громадська думка «як стан масової свідомості, який містить у собі явне або приховане ставлення людей до подій та явищ соціальної дійсності, до діяльності різноманітних соціальних інститутів, груп чи окремих осіб» [1, с.273], суперечлива і швидкоплинна. Тому необхідно мати справу не з удаваною, а з реальною та точно визначеною громадською думкою. Бажаних результатів при цьому можна досягти лише завдяки формуванню адекватної новим соціальним реаліям громадської думки щодо органів внутрішніх справ.

Аналіз результатів опитувань експертної думки показує, що в Україні діяльність органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку позитивно оцінюють лише 30-35% населення, тоді як в Англії – 75%, США – понад 80%, Німеччині – понад 65% населення підтримують зусилля поліції та готові надати їй допомогу [2, с.19]. При такому стані речей успішний пошук та отримання оперативної інформації з метою викриття злочинів за активного сприяння і свідомої участі громадян у боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку дуже ускладнюється.

З метою повсюдного запровадження на практиці відповідних заходів, покликаних суттєво змінити не тільки ставлення громадян до органів внутрішніх справ, забезпечити якісно новий рівень співпраці з населенням, але й в цілому функціонування правоохоронної системи, затверджено проект Комплексної програми вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції на 1999–2005 рр. [3]. У свою чергу, від реалізації проголошеного МВС України курсу на партнерство міліції і населення залежить майбутнє і міліції, і усього суспільства: рівень його захищеності, загальної